

Fig. 1. Hospitalslængen set fra nordøst. Hugo Matthiessen fot. 1914. – *Hospital wing viewed from the north east.*

HORSENS HOSPITALSKIRKE

Historisk indledning. Horsens Hospital rækker som institution tilbage til 1560, da byens hospitalsforhold blev reorganiseret af Frederik II,¹ og der opførtes en bygning, utvivlsomt på den tidligere *†*S. Jørgensgårds grund uden for byen.² 1569 fik hospitalet patronatsret over den nærliggende Torsted Kirke (Hatting Hrd., Vejle Amt), hvis sognepræst tillige skulle være hospitalspræst.³ Denne ordning varede ved til 1803, hvorefter hospitalet blev betjent af købstadens præster, idet kirke- og kongetienderne af Torsted Sogn dog fortsat tilhørte hospitalet.

Sammenknytningen af præstekaldet i Torsted med det nyoprettede hospital synes at være en genoptagelse af den middelalderlige forbindelse mellem Torsted og den nedlagte S. Jørgensgård. Denne institution omtales første gang 1493, da gårdens præst, der tillige var sognepræst i Torsted og Tyrsted, hævdede, at han var blevet frataget sit embede.⁴ 1502 afgjorde kong Hans,

at Torsted Kirke skulle forblive ved S. Jørgensgården, som den tidligere havde været det.⁵ S. Jørgensgårdens skæbne under reformationen kendes ikke; dens gods blev formodentlig 1541 overdraget til hospitalet i Århus, der som sit økonomiske grundlag fik alt det gods, som hidtil havde tilhørt helligåndshusene og hospitalerne i Horsens og Randers.⁶

I stiftelsesbrevet 1560 befalede kongen, at 'hospitalet' (S. Jørgensgården), der da i nogle år havde været øde, blev (gen)opbygget. Til dette formål, og til de fattiges underhold, henlagde han seks gårde og et bol, der da tilhørte Århus Hospital, men som tidligere havde tilhørt hospitalet i Horsens, samt fire læster korn af kongetienden i Bjerre Hrd. og alle kronens tiendelam i samme herred.⁷ Hertil kom 1564 yderligere donationer af en del gods (spredt over Jylland), der af lensmanden Holger Rosenkrantz' 'forældre' var henlagt til messer i Mariager Kloster. Fem senge (senere be-

Fig. 2. Hospitalets grund 1918. Hovedbygningen fra 1560'erne, ud til Hospitalsgade, er angivet med rødt. Syd for denne ses forstanderens bolig, opført 1866, med tilhørende have (b). To køkkenhaver for hospitalets beboere (c og d) er adskilt af en gang, der forbandt hospitalets gård (a) med Levysgade i vest. 1:1600. Kopi af matrikelkort ved landinspektør Valdemar Møller 1918. I NM. – The hospital grounds in 1918. The main building from the 1560s, facing the street Hospitalsgade, is shown in red. South of this we see the Superintendent's residence, built in 1866, with its own garden (b). Two kitchen-gardens for the hospital residents (c and d) are separated by a passage that connected the hospital yard (a) with the street Levysgade in the west.

nævnt 'Boller-senge') skulle være forbeholdt Holger Rosenkrantz' dispositionsret, og når der indsattes en ny hospitalsforstander, skulle dette ske med hans og hans arvingers samtykke.⁸ 1565 fik hospitalet brev på hvert år at måtte oppebære 100 læs brænde af skovene i Voer Hrd.,⁹ 1567 skænkede kongen indtægterne af bortsalget af noget gods i Horsens By¹⁰ og 1569 nogle fæstegårde, som hidtil havde tilhørt S. Katrine alter i Kolding Kirke.¹¹ To andre breve, 1568¹² og 1570¹³ (se ndf.), drejer sig om byggematerialer og inventar og viser, at der på det tidspunkt blev bygget på hospitalet.

Af hospitalets fundats, stadfæstet af kongen 1665, fremgår det, at forstanderen ikke måtte anvende midler på bygningens vedligeholdelse, før han havde indberettet manglerne til lensmanden (amtmanden). Han havde fri bolig i hospitalet, og når ubemidlede hospitalslemmer døde, skulle han sørge for en nødforfælgelig kiste og lagen og lade dem begrave med ligprædiken

og 'nogen ringe sang'. Hospitalspræsten skulle prædike for lemmerne to gange om ugen og hver søndag betjene dem med sakramentet og besøge, trøste og undervise de syge. Biskoppen skulle visitere hospitalet en gang om året og indberette eventuelle forsømmelser til lensmanden.¹⁴ – Under de slesvigske krige 1849 blev danske soldater plejet i hospitalskirken.¹⁵

Beliggenhed. Hospitalet i Hospitalsgade er rejst nær middelalderbyens sydvestlige udkant, hvor trafikken til og fra byens centrum passerede åen ved Sønderbro (tidligere S. Jørgens Bro og Hospitalsbro). Hovedbygningen, der er orienteret nord-syd, er opført ved vestsiden af dette færdselsstrøg, og herfra strakte grunden sig mod vest til den nuværende Levysgade og oprindelig helt ned til broen og åen, rørlagt 1905 og i dag svarende til Løvenørnsgade. Den sydlige halvdel af grunden er 1967 solgt fra, og på denne plads er opført et supermarked. Hospitalskomplekset, der fremdeles er bolig for ældre borgere, består af flere afsnit mellem Hospitalsgade og Levysgade, fremkommet ved etapevis udbygning fra øst mod vest. Ældst er hovedbygningen med kirken, formentlig fra 1560'erne; en fløj vinkelret på denne er opført 1843, mens en fløj vest herfor, orienteret nord-syd, er fra 1875. Yngst er en længe fra 1970, der når frem til Levysgade. En forstanderbolig syd for hovedbygningen, der var opført 1866, er nedrevet efter frasalget 1967.

En lille *hospitalshave* i gården vest for kirkelængen er anlagt o. 1968 og består af brolægning og bede med roser og lavendler. Her er opstillet en *skulptur* af bronze, Manana II, Mor og barn, udført af billedhuggeren Gottfred Eickhoff og signeret »Eickhoff 1968« og »DBB 1968«.¹⁶ Haven (ca. 1 tdr. land) optog tidligere hele grundens sydlige og vestlige del ned til åen og blev oplevet som en lille oase i byen.¹⁷ Robert Müllers kort over Horsens 1796 viser den med træer og gange. Haven var i begyndelsen af 1900'erne opdelt i fire lodder: den egentlige hospitalshave og forstanderens have samt to køkkenhaver ud mod Levysgade, der var forbeholdt hospitalets beboere. Haven var i 17-1800'erne omgivet af *plankeværker*, mens der var stakitter mellem de enkelte afsnit. – Hospitalets *brønd* nævnes 1727, da vippen skulle repareres.¹⁵

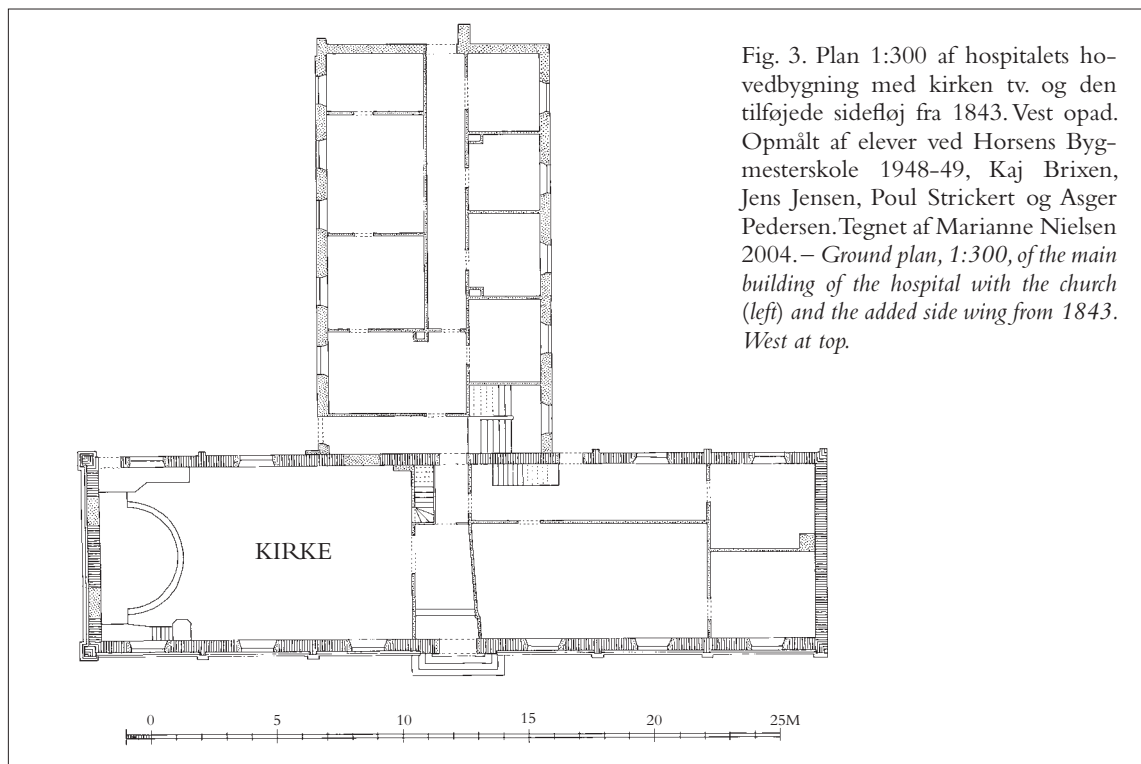

Fig. 3. Plan 1:300 af hospitalets hovedbygning med kirken tv. og den tilføjede sidefløj fra 1843. Vest opad. Opmålt af elever ved Horsens Bygmesterskole 1948-49, Kaj Brixen, Jens Jensen, Poul Strickert og Asger Pedersen. Tegnet af Marianne Nielsen 2004. – *Ground plan, 1:300, of the main building of the hospital with the church (left) and the added side wing from 1843. West at top.*

BYGNING

Hospitalsbygningen er en ganske statelig længe i to etager, opført af mursten i årene efter hospitalets oprettelse 1560. Heraf optager *kirken*, der går gennem begge etager, den sydlige halvdel med alteret placeret i syd, mens den nordre del er til beboelse. Alt taler som nævnt for, at hospitalet er rejst på den middelalderlige S. Jørgensgårds grund, men der synes ikke i den nuværende bygning at indgå dele af ældre huse. Tværtimod må bygningen, som den fremtræder i dag, være opført som ny i 1560'erne. Kongen pålagde således 3. januar 1568 Holger Rosenkrantz at skaffe hospitalet 4.000 mursten og tømmer til '4 bindinger hus'; og 9. april 1570 befalede kongen ham at levere noget gammelt, udtjent inventar til hospitalet.¹⁸ Blandt dette kan have været katolsk kirkeinventar (se ndf.).

Bygningen synes i hovedtrækkene at have bevaret sin skikkelse fra 1560'erne med indgang fra gaden gennem en portal midt i østre langside; dog optages den midterste tredjedel af vestsiden af den tilbyggede tværføj, der 1843 afløste en mindre køkkenfløj. Mod nord støder bygningen nu op mod naboejendommen, mens den søndre gavl er holdt fri. Facadernes øvre partier er om-

muret og forhøjet, muligvis 1745 (se ndf.), mens de væsentligste ændringer i kirkens indre er sket i forbindelse med en restaurering 1869. Der er *kælder* under bygningens sydende, svarende til kirken, overdækket med et træloft.

Materialerne er store røde *mursten* i munkestensstørrelse (28,5×14,5×8-9 cm), muret i et lidt uregelmæssigt krydsskifte, der bedst iagttages på den upudsede vestside. Den helstøbte bygning er mod gaden disponeret med tre vinduer på hver side af et svagt fremspringende indgangsparti. Murene hviler på en *sokkel* af store kampesten, der på grund af det faldende terræn er højest i syd, hvor den når op på ca. 1 m. Mod gården fremtræder soklen stadig med sine rå kampesten, således som den også gjorde det mod gaden endnu ved midten af 1800'erne (jfr. fig. 8). Nu er soklen pudset på øst- og sydsiden og forsynet med en vulst, et arbejde, der formentlig er udført 1869. Facaderne brydes af *liséner*, der springer frem med en halv sten og er en sten brede; dog er hjørnelisénerne af halvanden sten. Mens lisénerne er en del af bygningens oprindelige prydd, er gesimsen, der mod

Fig. 4. Hospitalslængen set fra sydøst. John Lee fot. 2003. – *The hospital wing viewed from the south east.*

gården ses at være af små Flensborgsten, kommet til ved forhøjelsen i 1700'erne.

Indgangspartiet midt i østfacaden (fig. 1) afsluttes med en lille *frontispice*, der i sin nuværende form er opbygget af murermester Niels Høstmark 1823.¹⁵ Her sidder urskiven til hospitalets ur (jfr. s. 6079), flankeret af to små glugger, hvoraf den søndre tjener som ophæng for slagklokken. Den rektantede *dør*, der over en trappe leder ind til en forstue fælles for kirke og beboelse, er i det ydre udformet som en enkel, nyklassicistisk *portal* i rustica-indfatning. Også den kan – uden at det dog nævnes i regnskaberne – have fået sin nuværende skikkelse i 1820'erne. Portalen blev opfattet som institutionens ansigt udadtil og derfor tillagt særlig betydning. Udsmykning og indskrift blev således ændret to gange i løbet af 1700'ernes sidste halvdel.

†*Portaler.* 1) 1755, udført og opsat af billedhugger Mathias Sartz, Århus. Stiftsøvrigheden indgik

17. nov. 1752 kontrakt med Mathias Sartz om en portal med 'dertil hørende billedhuggerarbejde efter tegning'. Den fragtedes 1754 fra Århus til Horsens i otte stykker og opsattes i juli 1755, da der udbetaltes arbejds løn til to karle og en smed, som hjalp billedhuggeren. Jens Frederiksen Mahler betales 26. sept. 1755 for at have stafferet portalen og alle gesimserne tillige med »Postyrerne«(!) omkring døren med 'syv behørig marmorkulører' og for over døren at have malet 'en bibelsk historie'.¹⁹ I forbindelse med Thomas Bangs nystaffering af inventaret 1779 (jfr. inventar) blev 'portalen uden for kirkedøren' bemalet med olie farve, og bogstaverne i en ny indskrift med versaler, »Reparerit Anno 1779«, blev belagt med ægte guld.¹⁵

2) (Fig. 7), 1795, udført af billedhugger Jens Hiernøe, Horsens. Fra Hiernøes hånd foreligger tegning og overslag til en 'sandstensportal for Horsens hospitalskirkes dør', dateret Horsens 6. juni

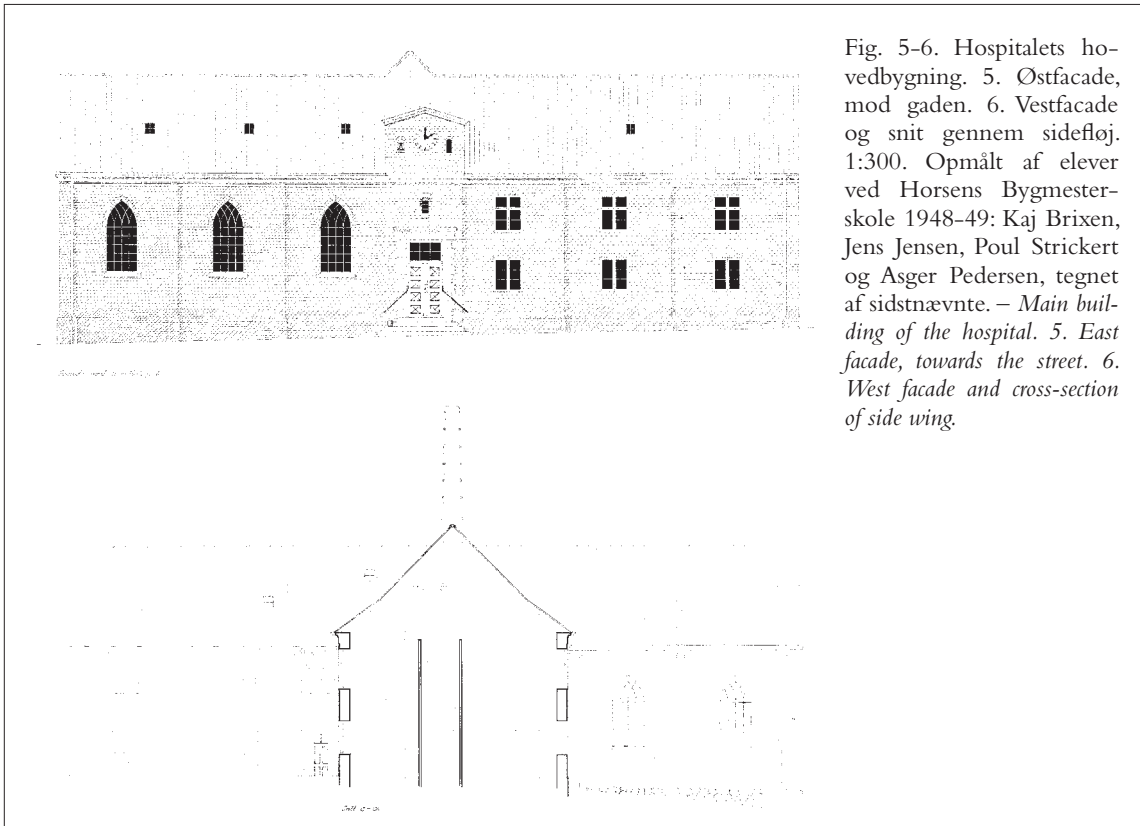

Fig. 5-6. Hospitalets hovedbygning. 5. Østfacade, mod gaden. 6. Vestfacade og snit gennem sidefløj. 1:300. Opmålt af elever ved Horsens Bygmesterskole 1948-49: Kaj Brixen, Jens Jensen, Poul Strickert og Asger Pedersen, tegnet af sidstnævnte. – *Main building of the hospital. 5. East facade, towards the street. 6. West facade and cross-section of side wing.*

1795 og samme dag approberet af stiftamtmand Ove Høegh Guldberg på biskoppens og egne vegne.²⁰ Tegningen, der var bestilt af hospitalsforstanderen, viser en nyklassicistisk portal med en triglyfsmykket gesims, båret af konsoller, og et afrundet topstykke, der kranses af guirlander. Disse dele (på tegningen mærket med a) skulle udføres af sandsten, mens pilastrene (b) skulle være af »Bygholms Muursteen«, der skulle males, så de ville 'imitere' sandsten. I topstykkets halve medaljon foreslog Hiernøe en indskrift »Opført Aaret 1795«.

Kirken har oprindeligt været disponeret med otte vinduer, tre i hver langside og to i sydgavlen (bag alteret). I dag er der fem vinduer, idet det nordre vindue i vestsiden er tilmuret ved tværføjens tilføjelse 1843 og de to i gavlen ved restaureringen 1869. Vinduerne fik deres nuværende, spidsbuede form i 1852 i forbindelse med indsætningen af støbejernsrammer, der blev leveret af jernstøberiet Stallknecht.¹⁵ De gamle tvinduer havde retkantede trækarmer, der ved en udskift-

ning 1795 blev beskrevet som 'otte dobbelte karme', hver $2\frac{3}{4} \times 2$ alen (ca. 175×125 cm) og hver med otte ruder.¹⁵ Vinduerne blev fornyet igen 1823, efter at murermeister Niels Høstmarks svend havde udhugget de gamle rammer; dog blev vestsidens tre 'doppelte vindueskarmer' først leveret af snedkermeister A. Fischer 1827.¹⁵

En spidsbuet præstedør (jfr. fig. 6) sydligst i vestsiden har sandsynligvis fået sin nuværende form 1869. Det kan være denne dør, der sigtes til, da der 1732 blev anskaffet ny lås og nøgle til 'alterdøren'.¹⁵

Ændringer og vedligeholdelse. En ommuring og forhøjelse af murene i gule Flensborgsten er foretaget inden tværføjens tilføjelse 1843, sandsynligvis 1745. Forhøjelsen udgør i den upudsede vestfacade 9-14 skifter, hvortil kommer gesimsen. Denne har på vestsiden, nord for tværlængen, bevaret sin ældre form med retkantet fals, mens den over den øvrige del af bygningen nu prydes af en vulst. Forhøjelsen er formodentlig foretaget 1745, da Nicolaus

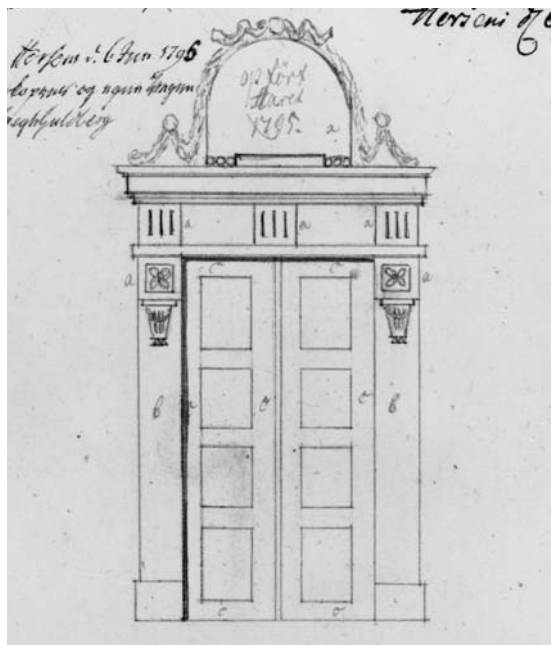

Fig. 7. Tegning til portal (nr. 2) ved Jens Hiernøe 1795 (s. 6064). a angiver sandsten, b mursten og c dørfløjene af egetræ fra den tidligere dør. – Drawing for portal (no. 2) by Jens Hiernøe, 1795. a is sandstone, b brick and c the oak panels from the former door.

Hinrich Rieman, 'murmester fra Skive', modtog et ret betydeligt beløb, 850 rdl., for at 'reparere hospitalet', uden at det dog siges, hvori arbejdet bestod.²¹ Ved en 'hovedreparation' 1779 blev murene udspækket og kalket, men ellers omfattede arbejdet mest kirkens indre (jfr. inventar). Bygmester Anders Kruuse opførte 1791 to 'dårekister' ved 'køkkenfløjens' (tværflojens) nordside, men dette arbejde har næppe berørt selve hospitalsfløjen.¹⁵

En restaurering 1868-69 gav kirkens indre sit nuværende udseende. Arbejdet, der blev ledet af ingeniør og arkitekt Jens Chr. Clausen, Horsens,²² mindes i kirkerummet ved en indskrift over indgangsdøren (se inventar). Den væsentligste ændring var tilmuringen af de to vinduer i sydgavlen. Væggene blev pudset med cement og indgangspartiet fra forstuen i nord bygget sammen med det ovenværende orgelpulpitur. De ferniserede trægulve er under alterpartiet i syd hævet et trin. Stukloftet, der afløste et bjælkeloft, har hulkel og er omkringet to medaljoner (til lysekroner) inddelt i geometriske felter.

Det let opskalkede tag er tækket med vingetegl. Sydgavlen, der indeholder et spidsbuet glanhul lukket med en lem, er nu uden kam. Det er usikkert, hvorledes tagvælgene tidligere var afsluttet. P. I. Grønvolds prospekt 1749 (jfr. fig. 5 s. 5355) viser dem med toptinder, mens H. H. Egebergs samtidige prospekt (jfr. fig. 1, s. 5367) gengiver bygningen med kamtakkede gavle.²³

Facadernes bemaling. De pudsede facader mod øst og syd er strøget med en rødgullig farve, mens sokkel, liséner og gesims er malet lysegrå. – 1835 blev murene malet gule og 'tømmeret' (vinduesrammerne) rødt. Ifølge en licitation 1856 skulle facaderne males med en 'rød stenkulør',²⁴ som skulle 'afpenses med hvide streger i almindelig murstensform'; frontispice, liséner og gesims skulle have 'sandstensfarve' og tagværk og tagrender en 'lys stenfarve'.¹⁵

INVENTAR

Oversigt. Indretningen er i alt væsentligt fra 1869 med karakterfuldt præg af nygotik. Inventarets oprindelige staffering, i mørk egetræsfarve (jfr. fig. 22), er ved den seneste istandsættelse 1969-70 erstattet af en farvesætning med en mørklilla grundfarve, der suppleres af grå toner, til dels som marmorering, samt lidt rødt, grønt, blåt, lysebrunt, sølv og forgyldning.

Adskillige enkeltstykker er dog ældre end 1869, og deres varetagelse kan antyde, at de i det væsentlige har gammel hævde på stedet. Måske er kirkens romanske klokke fra o. 1200 erhvervet fra S. Jørgens kapel, men i så fald må dette selv have overtaget den fra en ældre stiftelse. I hvert fald er der grund til at tro, at klokken er erhvervet fra en af byens katolske kirker ved hospitalets

Fig. 8. Hospitalslængen set fra sydøst i perioden 1852-68. Stik med Horsens-prospekter. I KglBibl. – The hospital wing viewed from the south east in the period 1852-68. Engraving with Horsens views.

Fig. 9. Indre set mod alteret i syd. Jesper Nørgaard Weng fot. 2001. – *Interior viewed towards the altar in the south.*

stiftelse 1560. Det samme må formentlig gælde for et korbuekrucifiks fra o. 1500 og for en samtidig (†)Maria-tavle, hvis værdifulde figurer nu pryder den nygotiske altertavle tillige med et lille udkåret hoved fra 1650-75. En lysearm ved prædikestolen er fra o. 1600, alterstagerne skænket 1665 af Gotfried Ieltzer i Horsens og hans bror Fit Ieltzer i Ribe, mens altersølvet fra 1731 skyldes Anders Mogensens Løwenhertz i Horsens. Et stort oliemaleri, Emmaus, efter Rembrandt og Gerrit van Honthorst, må være udført 1850-1875. Tårnuret, leveret 1854 af urmager H. Kyhl, København, har afløst ældre tårnure i hvert fald tilbage til 1677.

Om *indretningen før 1869* kan hovedsagelig siges, at den ud over krucifikset og den katolske (†)altertavle, der flankeredes af tårnpræste- og tårndegnestole, omfattede

en tårnalterskranke (nævnt fra 1716) og en tårnprædikestol, hvis himmel kronedes af en Kristusfigur. Da kirken i 1700'erne besad en art tårndåbskande, har dåb også fundet sted, og der må have været en eller anden art tårndøbefont. Ved en *istandsættelse 1779* blev de ældre tårnstolestader delvis fornyet, man opsatte en tårnkorskranke med krucifikset ovenpå og forrest i stoleværket fire 'lukkede' tårnherkabsstole, som kunne udlejes til bedre familier i byen. Endelig stafferede maler Thomas Bang alt inventar med oliefarve og forgyldning. 1843 skete en flytning af tårnprædikestolen, hvorfor der måtte males med perlefarve på stolene, hvor den havde stået. I forbindelse med nyindretningen 1869 blev en del af det gamle inventar solgt, tårnprædikestolen således til en værtshusholder, der skal have brugt den som hundehus.

Alterbordet er muret, 185×64 cm, 95 cm højt, med let fremspringende bordplade af sortmalet fyr. Bordet springer frem fra en sammenhørende altertavleunderbygning, der er 24 cm bred, 3 m lang og dækkes af en tilsvarende plade. Bord og underbygning står i øvrigt pudset med en malet kvaderimitation i mørkebrune toner.

Et *alterklæde* er fra første del af 1900'erne, af rødt fløjls med kors af guldagramaner. Klædet dækker alterbordet både fortil og ved siderne.

†*Alterklæder*. 1760 betales for reparation af et alterklæde, og 1858 leveredes plys, shirting og guldguloner, øjensynligt til et nyt alterklæde.¹⁵

†*Alterduge*. 1) 1735, foræret af borger i Horsens, Jens Pedersen. Den bar hans initialer »IPS« og hans kones »EED«. Solgt på auktion 1797.¹⁵ 2) 1753, leveret af Niels Danielsen i Haderslev; udført af »Bielefeldter«-lærred.¹⁵

Altertavle (fig. 10), 1869, nygotisk med genbrug af værdifulde skulpturer og snitværksdele, der har tilhørt en Mariatavle fra o. 1500. Tavlen er af fyr, ca. 3,5 m høj, 3 m bred, tredelt og disponeret af hensyn til de middelalderlige skulpturer, der må være placeret nogenlunde som i deres oprindelige skab. Det bredere og højere midtparti har form af en højgotisk arkade, der krones af en spidsgavl med korsblomster, krabber og øverst et ligearmet kors. Det rigt profilerede bueslag midtdeles af en hængekonsol med et genbrugt englehoved fra o. 1650-75 (fig. 26) og bæres af det inderste af to par flankerende frisøjler med fantasikapitel. De ydre fortsætter i diagonalstilte stræbepiller og fialer, der flankerer spidsgavlen. Sidepartierne, der er trukket lidt tilbage, rummer to højrektangulære felter og afsluttes af en lav krenelering. Felterne flankeres af yderligere to frisøjler, som foroven fortsætter i et diagonalstillet fialespir med afsluttende kugle.

De *middelalderlige dele* udgør øjensynligt al skulptur og enkelte snitværksdele fra en smuk Mariatavle af samme art som den bevarede i Skærup kirke (Vejle amt). I *midtpartiet* står som hovedfigur Maria med Barnet i skikkelse af en Apokalyptisk Madonna med måneskiven under fødderne (fig. 15), 118 cm høj. Maria vender hovedet let mod det krølhårede, nøgne barn (kønnet angivet), der sidder på højre arm, og som hun rækker et æble

med venstre hånd. Om Marias isse, der er skåret for sig og påsat, ligger et hårbånd med isatte søm. Hendes lange hår er viltert bølgende, panden høj og glat, øjenlågene tunge, munden lille med antydning af et smil. Kappen, der holdes sammen af en smykkestrop, er ført ind foran kroppen fra højre og danner kraftige knækkende folder ved fødderne. Både Maria og barnet har glorier af forgyldt metal, formentlig fra 1869.

Ved Marias fødder er opsat to flankerende engle, 37 cm høje, der holder skriftbånd op for brystet. De har begge påsatte vinger, den ene hårbånd med roset. To lignende, lidt større engle, 43 cm høje, svæver over Maria med fremrakte hænder, der oprindelig må have holdt en *†*kroner over hendes hoved. Englene har hårbånd som Marias samt tilstykke hænder og vinger.

Sidepartierne rummer fire relieffer, ca. 50×50 cm, der viser tre scener af Fødselshistorien og kulminerer i Marias Himmelkroning. Til de fire felter hører stavværksbaldakiner i kølbueform med korsblomstornament i midten. Af *sidefelterne til venstre* rummer *det øvre* et relief af Bebudelsen (fig. 11). Maria knæler th. ved en pult med opslået bog, mens hun med sin venstre hånd hævet i forundring vender sig halvt om imod Gabriel, som kommer ind fra venstre med højre hånd løftet til hilsen (englens ene vinge mangler). Til scenen hører en foroven fæstnet halvfigur af Gud Fader, 21 cm høj, der kommer ud af skyen holdende verdenskuglen i venstre hånd, mens den højre er hævet velsignende. Munden har form af et indboret hul (tvm. 0,3 cm). I *nedre sidefelt* ses Jesu Fødsel (fig. 13). Maria knæler i bøn, vendt imod højre, hvor man i overensstemmelse med Den hellige Birgittas vision ser Jesusbarnet liggende nøgent på et klæde, som to engle holder frem. Bag dem ses Josef (fig. 16), holdende et flammende lys med en hånd skærmende over, og mellem ham og Maria endnu en svævende engel. Bag Maria er stalden antydning ved en skærmagtig væg, over hvilken man ser oxen og æslet titte frem. Alle hænder er tilstykke (dog undtagen barnets), ligeledes det fint bevarede lys (fig. 16); relieffet er flækket igennem barnets ben.

Af *sidefelterne til højre* rummer *det nedre* en fremstilling af Kongernes Tilbedelse (fig. 14). Den kro-

Fig. 10. Altartavle 1869 med relieffer og andet snitværk fra en sengotisk Maria-altartavle, o. 1500 (s. 6068). John Lee fot. 2003. – Altarpiece, 1869, with reliefs and other carvings from a Late Gothic Marian altarpiece, c. 1500.

Fig. 15. Altertavle 1869, midtfeltet med sengotisk figur af Maria med barnet, omgivet af fire engle; de to øvre har holdt en krone over hendes hoved (s. 6068). John Lee fot. 2003. – *Altarpiece, 1869, middle panel with a Late Gothic group of the Virgin and Child, surrounded by four angels; the upper two once held a crown over her head.*

Fig. 11-14 (til venstre). Fire relieffer fra sengotisk (†)fløjaltertavle, o. 1500, genbrugt i altertavle fra 1869 (jfr. fig. 10). 11. Marias Bebudelse (s. 6068). 12. Marias Himmelkroning (s. 6072). 13. Jesu Fødsel ifølge S. Birgittas vision (s. 6068). 14. Kongernes Tilbedelse af Jesusbarnet (s. 6068). John Lee fot. 2003. – *Four reliefs from late gothic winged (†)altarpiece c. 1500, used again in the altarpiece from 1869 (cf. fig. 10). 11. The Annunciation. 12. Coronation of the Virgin. 13. The Nativity according to the vision of St. Birgitta. 14. The Adoration of the Magi.*

nebærende Maria sidder til højre med det nøgne, noget ubehjælpeligt skårne barn, der læner sig ivrigt frem og har lagt hænderne på et skrin, som den ældste, knælende konge holder frem. Denne dækker det meste af den næstældste konge, der som den eneste bærer sin krone, og som holder et ciborieagtigt kar. Den tredje konge yderst tv. er fremstillet som en ung morian medbringende en monstransagtig beholder. Bag Maria står Josef med

Fig. 16. Maria og Josef, udsnit af relief visende Jesu Fødsel, o. 1500 (s. 6068). John Lee fot. 2003. – *Mary and Joseph, detail of a relief showing the Nativity, c. 1500.*

krøllet fuldskæg og fører højre hånd til sin hat; han synes at have mistet en stav fra sin venstre.

Endelig rummer *øvre felt* en fremstilling af Marias Himmelkrøning (fig. 12). Hun sidder frontalt i midten med hænderne samlet for brystet i bøn, mens Faderen (th.) og sønnen er ved at sætte kronen på hendes hoved. Gud Fader er som vanligt vist som en gammel mand med krone, et vældigt hår og skæg samt en verdenskugle holdt imod det venstre knæ. Kronen har mistet sine spir, ligesom også Marias; Jesus bærer snoet tornekrone og har blottet overkroppen. Over figurgruppen svæver to spillende engle, 17 cm høje, den ene med lut, den anden med fidel.

Altertavlens bemaling er fra 1969–70, idet de middelalderlige dele dog står med farver fra 17–1800'erne. Træværkets grundfarve er en mørk lilla, søjleskafterne er gråmarmorerede, og i øvrigt ses på rammeværket en mørkere grå, rødt, grønt, blåt, lysebrunt, forgyldning og sølv. De middelalderlige figurer har bleg hudfarve, for det meste brunt hår og dragter i rødt, blåt, grønt, gråt, hvidgult, brunt og hvidt.

De middelalderlige skæringer må som nævnt have hørt til en Mariatavle som den bevarede i Skærup kirke (Vejle amt), hvis fremstillinger og

stavværksbaldakiner også viser nært slægtskab. Således er tavlernes madonnafigurer og relieffer af Bebudelsen og Kongernes tilbedelse skåret efter samme forlæg.²⁵ Francis Beckett tilskrev tavlerne til den såkaldte 'Bergensfarer-mester', en formodet lybsk mester, hvis eksistens og store tilskrevne produktion i Østersøområdet der dog løbende er sat spørgsmålstegn ved.²⁶ På denne baggrund har V.Thorlacius-Ussing 1950 søgt at samle en række værker omkring en østjysk 'Skærup-mester', til hvis arbejder foruden Skærup-tavlen og Horsens Hospitalskirkes skæringer bl.a. skulle høre tavler i Smidstrup kirke (Vejle amt), Skjern kirke (Viborg amt) samt adskillige løse figurer i Sønderjylland.²⁷ Spørgsmålene om skæringernes indplacering må dog givetvis række videre. Således står deres stil og skæremåde heller ikke Horsens Klosterkirkes altertavle og korstole fjernt (jfr. s. 5781).

De middelalderlige skæringer er, som det fremgår, ældre end hospitalets stiftelse 1560. De må stamme fra en middelalderlig kirke, rimeligvis i byen, måske S. Jørgensgårdens $\dagger$ kapel (jfr. s. 6147). Den helhed, som skæringerne udgør i altertavlen, tyder bestemt på, at de har haft deres oprindelige plads i en middelalderlig tavle ikke blot da de – som det må antages – 1560 fik plads i den stående hospitalskirke. Det må antages at have været tilfældet helt frem til 1869 (jfr. ndf.).

($\dagger$) *Altertavle*, o. 1500, en Mariatavle, hvis skulpturer er bevaret i den nuværende tillige med fire stavværksbaldakiner. Tavlen må have bestået af et midtskab med predella og to halvt så brede, bevægelige sidefløje, hvori skæringerne havde samme eller nogenlunde samme plads som i deres nuværende opsætning (jfr. ovf. og fig. 10). Hvad enten tavlen er indkøbt til hospitalet eller overført fra det stedlige S. Jørgens $\dagger$ kapel, har den snarest fungeret i kirken fra 1560. 1779 var tavlen 'fod' rådden og måtte fornyes af snedker Mathias Vilhelm. Derpå blev tavlen stafferet af maler Thomas Bang, der gav den gamle forgyldning en nyforgyldning med ægte guld og fornyede tavlens inskription. 1808 indberettedes, at der i Hospitalskirken fandtes en altertavle, som vistnok var ældre end reformationen: 'Den forestiller et Mariabillede udskåret i træ, hun holder Kristus på armen og står på en halvmåne med en sol bag

Fig. 17. Altersølv, 1722–38, udført af Anders Mogensen Løwenhertz i Horsens (s. 6073). Henrik Wichmann fot. 2003. – *Altar silver, 1722–38, by Anders Mogensen Løwenhertz in Horsens.*

ved sig.' På dørene (sidefløjene) var der udskårne, bibelske scener, en af dem 'Maria krones af engle', og under altertavlen (på predellaen) var i senere tider (1779?) skrevet et 'usselt vers', som sluttede med, at man ikke 'må anse Maria blandt guders tal'. Endelig fandtes i et lille rum, vel bag en låge i predellasiden 'hovedskallen af et menneske, om samme har været af en helgen eller en anden person vides ikke'.²⁸ 1830 betales snedker A. Fischer for at sætte altertavlen i stand. Måske har han foretaget afrensninger, for 1839 hed det, at altertavlen skulle males og stafferes 'som det har været før'.¹⁵ Nedtaget 1869, skæringerne genbrugt i nuværende altertavle.

Et *†*alterkrucifiks, der 1808 stod på alteret, betegnede da som 'vist ikke gammelt'.²⁸

Altersølv (fig. 17), 1731, udført af Anders Mogensen Løwenhertz i Horsens (1722–38). *Kalken*, 24 cm høj, har 13-tunget fod, hvis bølgede standplade danner tungespidsene. En bladkrave danner overgang til de ottesidede skaftled, den

flade knop er gotisk med otte tunger og mellemfaldende rudebasser, hvorpå er graveret versalene: »IESVSNRI« for Jesus af Nazareth Jødernes Konge. Det stejle bæger er glat og har en nyere indsats med tud. På en af fodens tungespidses ses Løwenhertz' stempel (Bøje nr. 6135). *Dysken*, tvnm. 15,5 cm, er flad og småbulet, fanen forsynet med cirkelkors og konturlinjer. Stempler savnes. Altersættet anskaffedes 1731, da inventariet angav dets vægt til 31 lod. Det blev indtil 1804 benyttet både i Hospitalet og i den under hospitalet hørende Torsted kirke. 1793 var bægeret utæt 'formedelst en sprække i bunden', og ønskedes repareret.¹⁵

*†*Altersølv. 1) O. 1660(?). Inventariet 1684 nævner en kalk og disk af tin,¹⁵ et simpelt alterudstyr, som man mange steder måtte lade sig nøje med i årene efter svenskekrigene. 1684 var sættet ikke i fast brug, da nedennævnte nr. 2 nylig var anskaffet. 2) Anskaffet kort før 1684, da inventariet anfører sættet som en ny kalk og disk af sølv med vægten 41 lod.²⁹ Inventarierne fra 1712 angiver sættets vægt til 39½ lod.¹⁵ Erstattet af det nuværende 1731.

Oblatæske (fig. 18), første del af 1800'erne, af sølvblik, cylindrisk, tvnm. 9 cm, 4 cm høj. Æsken har en enkel graveret dekoration med mønstre af streger og prikker omkring en fireoddet stjerne midt på låget. Nævnt i inventariet 1848 som en æske til kirkebrød.¹⁵

Fig. 18. Oblatæske, 1800–1850 (s. 6073). Henrik Wichmann fot. 2003. – *Wafer box, 1800–1850.*

Fig. 19. Alterstager, 1665, skænket af Gotfried Ielzer i Horsens og hans bror Fit Ielzer i Ribe (s. 6074). Henrik Wichmann fot. 2003. – *Altar candlesticks, 1665, donated by Gotfried Ielzer in Horsens and his brother Fit Ielzer in Ribe.*

Alterstager (fig. 19), 1665, ifølge indskrift skænket af Gotfried Ieltzer i Horsens og hans bror Fit Ieltzer i Ribe. Stagerne, 42 cm høje, har klokkefod, balusterskaft og en flad lyseskål med profileret torn. Den ene bærer på foden omløbende indskrift med let skråstillede versaler (fig. 27): »Disse to lysse stager hafver ieg M(ester?) Gotfried Ieltzer i Horsens oc disligis min broder M(ester) Fit Ieltzer i Ribe forerrit i Horsens arronhus Gud oc kierke til ære 1665«. Stagerne nævnes i inventarierne fra 1684²⁹ og 1712-13. Den ene 'tap' anføres som borte indtil 1723-24, da der må være sket en reparation. 1744 synes en stiftelse (til kerter?) at have været lagt til kirkelysene, men den var nu overført til skolehuset. 1778 reparerede gørtler Peder Lind, Horsens, et sæt alterstager, formentlig dette.¹⁵ †*Alterstager*. 1) Foruden de bevarede optræder der fra 1684²⁹ i inventarierne et sæt mindre stager, 1712 anført som 'støtte', idet en del af fodranden var afstødt. 1808 kaldes stagerne gamle og beskadigede, og de er formentlig blevet kasseret 1852.¹⁵ 2) 1852 indkøbtes et par store lysestager af træ.¹⁵

†*Alterbøger*. Det ældste inventarium fra 1684 anfører en Christian IV's bibel i folio og en alterbog. 1712 anføres endvidere en ritualbog og en ny alterbog; den gamle optræder ikke efter 1723-24, da den blev repareret med nyt bind (og vel solgt). 1745 anføres atter en ny alterbog, og 1762 optræder et betydeligt antal nyanskaffede bøger af opbyggelig art. Samlingen anføres fra 1782 som værende i hospitalspræstens brug og varetægt og blev vedvarende udbygget. 1786 anskaffedes en ny alterbog med bind af gedeskind (korduan), atter 1806, og Christian IV's bibel nævnes endnu 1854.

†*Messehagler*. 1684 nævnes en grøn hagel med sølvkniplinger.²⁹ 1712 og de følgende år nævner inventarierne også en ny messehagel, mens den gamle efter 1716 kaldes 'ubrugelig'. 1731 omtaltes den som en grøn 'trippis' hagel med sølvkniplinger, der var underforet med forslidt lærred. Den blev repareret 1750, da der endvidere betales klæde og skrædderløn for en ny hagel. Den gamle med sølvkniplinger kasseredes først 1842, efter at der 1828 var bekostet en ny i karmoisinrødt fløjel med tresser, der blev fornyet 1857.¹⁵

Alterskranken, fra 1869, er udført af støbejern i nygotisk stil. Den udgøres af elleve fag, af hvilke de ni springer frem i en bue omkring altergulvet. Den profilerede håndliste hviler på sekssidede, leddelte piller, der har bladkapitel og forbindes af en gennembrudt frise med korsmedaljoner og løvværk. Skranken står gråmalet, knæfaldet med mørkt betræk. †*Alterskranker*. 1716 fandtes 'sædet for alteret i hospitalskirken forrådneth', og 1769 betales klejnsmed Christian Lam for to jernstivere til 'stakittet for alteret'. Skranken blev fornyet 1779, da hospitalets direktion tilsluttede sig, at der blev udfærdiget et 'sprinkelværk om alteret' efter forstanderens forslag.¹⁵

Døbefont (jfr. fig. 23), 1969-70, af rødlig granit, 87 cm høj, udført efter tegning af Viggo Norn. Fonten er firpasformet voksende opefter, hvor der under munden løber et hulkelsfremspring. Lille firpasfordybning til dåbsfadet. I korets østside lige under prædikestolen. En ældre †*døbefont* nævnes ikke direkte, men eksistensen af en font eller et dåbsarrangement fremgår indirekte, således af tilstedeværelsen af en art †dåbskande fra og med 1700'erne (jfr. ndf.).

Dåbsfadet er sammenhørende med fonten, af messing, firpasformet og glat, tvm. 144 cm. Det samme gælder en *dåbskande*, også af messing, 25 cm høj. Den er ganske enkel med et halvkuglelåg, som har gæk og prydes af et båndagtigt ligearmet kors. †*Dåbskander*. 1) I inventarierne fra 1712 og fremefter er nævnt en 'tinflaske', hvormed det 1796-97 udtrykkelig siges, at den var 'til dåben'. Flasken nævnes indtil 1838. 2) 1829 købtes en 'ny vandkande' til døbefonten.¹⁵

Korbuekrucifiks (fig. 21), o. 1500, korset fornyet 1869. Kristusfiguren, 68 cm høj, hænger lodret i let skrånende arme, hovedet hælder imod højre skulder, og højre fod er drejet ind over den venstre. Om hovedet (fig. 20) ligger en flettet tornekrone, håret danner to hængelokker, øjnene er lukkede i smerte, munden let åben og det korte fuldskæg lokket. Den udspændte krop er gennemført modelleret med gabende sidesår i højre side; lændeklædet er kort med to snipper, ved højre hofte og mellem lårene. Korset fra 1869, 133 cm højt, er glat med firpasformede endefelter. De rummer medaljoner med velskårne relieffer af evangelister-

Fig. 21. Korbuekrucifiks, o. 1500, korstræet fornyet 1869 (s. 6075). Henrik Wichmann fot. 2003. – *Chancel arch crucifix, c. 1500, wooden cross renewed in 1869.*

Fig. 20. Korbuekrucifiks, o. 1500, udsnit af Kristusfiguren (s. 6075). Henrik Wichmann fot. 2003. – *Chancel arch crucifix, c. 1500, detail of Christ figure.*

nes symbolvæsener, der udviser en usædvanlig fin blanding af klassiske og middelalderlige kunstidealer. Stafferingen er fra 1969-70, hudfarven gulbrun med lidt blod, håret brunt, tornekrone grøn, lændeklædet hvidt, og korset står brunt med forgyldte relieffer på blå bund samt derudover en smule rødt, grønt og forgyldning. Krucifikset nævnes tidligst 1779, da det blev 'opmalet og stafferet tre gange med olieperlefarve'. Krucifikset hang da over 'kors døren', dvs. over den nye †korskrankes midtdør (jfr. ndf.). 1844 forbrugte en smed to kroge til op-hængning af krucifikset,¹⁵ måske på dets nuværende plads højt på vestvæggen, hvor det også hang o. 1903 (jfr. fig. 22).

†*Korsranke*, 1779, udført som et 'skillerum tværs over kirken af nye brædder, 3½ alen højt (ca. 210 cm) med dobbeltdør og lås'. Over midtdøren sattes krucifikset (jfr. ovf.), og alt blev malet af Thomas Bang.¹⁵ Krucifikset synes nedtaget 1844, mens selve gitteret måske stod frem til 1869.

Prædikestolen, fra 1869, er i nygotisk stil, men tilslutter sig i øvrigt renæssancetidens traditionel-

Fig. 22. Indre set mod alteret i syd o. 1903. Fot. Eyvind Skandrup Lund. I Horsens Byarkiv. – *Interior viewed towards the altar in the south c. 1903.*

le opbygning. Stolen har fire fag med postament og frise samt spidsbuede arkadefag, der flankeres af enkle pilastre med skjoldkapitel. Spidsbuerne er dannet af halvrunde lister, under storgesimsen løber en buefrise, mens den glatte underbaldakin er svunget og hviler på en profileret bærestolpe. Over kurven danner himlen en sekssidet polygon med buefriser, kronende kors og glat loft. Dets midte markeres af en tolvtakket rosetstjerne med nedhængende Helligåndsdue. Kurv og himmel forbindes imod væggen af et rygskjold med nygotiske fyldinger. Enkel læsepult og trappe i syd med adgang umiddelbart fra prækestolen.

Bemaling fra 1969-70 som på altertavlens rammeværk, postamentfelterne endvidere med gyldent bladværk og rosetter på sort bund. Af felterne, der ligeledes har sort bund, smykkes de to yderfelter af en gylden kalk, mens de to midterste har forgyldte frakturindskrifter: »Taler i Lyset,

hvad jeg siger eder i Mørket og prædiker paa Tagene, hvad der siges eder i Øret. Math. 10,27«.

†*Prædikestol*, formentlig fra 1600'erne, tidligst nævnt 1716. Den blev 1741 repareret med brug af et (væg)anker, søm, 'fiel' og træ, og i forbindelse med istandsættelsen 1779 malede Thomas Bang 'prædikestolen med trappen derop og rækværket'. Atter 1839 skulle prædikestolen repareres og males to gange, 1843 blev den flyttet af tømrermester Nielsen, Horsens, og 1844 forandrede snedker Fischer, Horsens, en bogstol i prædikestolen. Samme snedker fæstnede 1852 himlen og en Kristusfigur, der må have kronet den øverst.¹⁵ Prædikestolen blev nedtaget 1869 og solgt til en værtshusholder Nielsen i Kattesundet, der efter sigende skal have brugt den som hundehus.³⁰

En kraftig †*læsepult* fra 1869 havde de følgende årtier plads midt i kirken foran alteret. Den havde beklædning med et stort kors (jfr. fig. 22).

Fig. 23. Indre set mod indgangen og orglet (s. 6078) i nord. Jesper Nørgaard Weng fot. 2001. – Interior viewed towards the entrance and organ in the north.

Stolestaderne, fra 1869, har skrånende ryglæn og svære gavle, 130 cm høje, med spidsfylding (falsk) og afslutning i hjerteform omkring et firpas. Ud- svejfede armlæn med gennembrudt trepas. Bemaling fra 1969–70 i grå nuancer med lidt blå og brunt.

†*Stolestader*. Ved istandsættelsen 1779 blev de ældre stole nedtaget, repareret og genopsat, og de suppleredes med 14 nye stole ‘med døre, dobbelte sæder, bænke og fyllinger’. Herefter tog maler Thomas Bang sig af stoleværket ‘indvendig og udvendig’. I de følgende år ses indtægter af fire ‘lukkede’ stole forrest (jfr. †herskabsstole) og af godt 50 andre udlejede stader indtil omkring 1818, da man ophørte med at tage staderpenge. 1839 blev tre stole omgjort med ny bagklædning og bænke, inden hele stoleværket blev malet. Endelig smurte malermester Fussing 1843 ‘perlefarve’ på stolene ‘hvor prædikestolen før har stået’

og på en stol, der var blevet beskadiget ved flytningen (jfr. ovf.).¹⁵

En *præstestol* og en tilsvarende *degnestol* fra 1869 flankerer alteret, præstestolen i øst. De to rumindretninger dannes af nygotisk panel med hver seks fag, 245 cm højt. Væghjørnerne udgør næsten kvadratiske rum, 135×110 cm, afskærmet imod alteret af to fag, mens et tredje skråfag danner overgang til smallere rum nordover, der for præstestolens vedkommende udgør en gang til prædikestolstrappen. Panelerne, med to rækker fyldinger, krones af en frise af trekløverbuer og kannelering og flankeres af piller, der fortsætter i spir som ved altertavlens sidefelter. Skråfagene tjener som indgange afskærmet med rødt klæde. Bemaling fra 1969–70. En *armstol* til præsten i nybarok stil er udført o. 1900 i blank eg og har sort betræk af imiteret læder. I præstestolen findes en servante fra o. 1900.

En *†præstestol* og en *†degnestol* flankerede 1779 alteret, den første omtales allerede 1716 som en skriftestol. Der var tale om 'lukkede stole', altså rumindretninger med vægge, loft og døre, der 1839 skulle males to gange. Stolene nævnes 1856 og må have eksisteret til 1869.¹⁵

†Herskabsstole, 1779, omtalt som fire 'lukkede' stole, der hovedsagelig må have udmærket sig ved en placering forrest i de to rader og ved en rigere udformning med låger. 1779 blev de malet 'ud- og indvendig' og ses i de følgende år udlejet til folk som fru Grambov 'på palæet' (hofmesterinde ved det russiske hof), generalmajor Leunbak og hofchef Ployart med frue fra byens russiske hof. Stolene var svære at få lejet ud til en særskilt pris. I hvert fald forlangte hospitalet ikke mere for de fire forreste stole, end for de øvrige stader. Lejen var bortfaldet o. 1818 og stolene fjernet 1869.¹⁵

Et indmuret *†skab* blev 1769 forsynet med nye hængsler.¹⁵

En *†kirkeblok* blev 1856 anskaffet for 24 rdl., hvortil kom 1 rdl. 3 mk. for at få den malet.¹⁵

En *†pengetavle* nævnes 1794, og 1856 købtes sammen med *†kirkeblokken* to *†fattigbøsser* af blik, der blev opsat ved kirkedøren.¹⁵

Pulpitur, 1869, i nord, indrettet over gangen foran kirkerummet med åbning til dette. Siden 1884 indrettet som orgelpulpitur. Pulpituret er tredelt med indgangsdøren midt i underbygningen, hvis panel er inddelt af liséner med kronende gotiske arkitekturgavle, der forbindes af en frise med trekloverfelter. Pulpituråbningen inddeles af romanske småsøjler, der står oven på yderfagenes gennembrudte støbejernsbrystning. Bemaling fra 1969-70 som stovværkets, over døren udsparet en oprindelig indskrift med gyldne versaler på ådret bund: »Restaureret Aar 1869 i Kong Christian d. IX's sjette Regeringsaar«.

Orgel (jfr. fig. 23), 1884, oprindelig med fire stemmer, bygget af Frederik Nielsen, Århus.³¹ Ombygget 1965 af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby; ombygget og udvidet 2000 af Th. Frobenius & Sønner. Oprindelig disposition: Principal 8' (delvis i facaden), Gedakt 8', Fugara 8', Fløjte 4'.³² Efter ombygningen 1965 lød dispositionen: Gedakt 8', Fugara 8', Principal 4', Rørfløjte 4'. Ved den seneste ombygning blev manualvær-

ket udvidet med én stemme, og der tilbyggedes et pedalværk med Subbas 16'. Dispositionen er herefter: Manual (C-f''): Gedakt 8' (1884), Fugara 8' (1884), Principal 4' (1965), Rørfløjte 4' (1884/1965), Åben fløjte 2' (2000). Pedal (C-d'): Subbas 16' (2000). Koppel M-P. Manualværket har mekanisk aktion og sløjfevindlade, mens pedalværket og koblingsanordningen af pladsmæssige grunde er anlagt med elektrisk funktion. Bælgeanlægget udskiftedes 1965. Den enkle facade udgøres af 25 piber, flankeret af søjler; siden 1965 har disse piber været stumme. På pulpituret i nord, med østvendt spillebord. Subbaspiberne er ophængt vest for orgelhuset.³³

Salmenummertavler, 1869, fire ens, 110×60 cm, i stil med stolegavlene, med fire rækker til skydenumre af træ. Bemaling som stolene, påskrifter med sort frakturskrift.

†Salmenummertavler. 1848 nævner inventariet fem brædder til salmenumre.¹⁵

Præsterækketavle, begyndelsen af 1900'erne, 158×74 cm, med gylden frakturskrift på sort bund. Smal gråmalet ramme. På nordvæggen øst for indgangen.

Et stort *maleri*, Emmaus (fig. 24), synes udført inden for perioden 1850-75 efter forlæg af bl.a. Rembrandt og Gerrit van Honthorst. Det meget veludførte billede, olie på lærred, 156×250 cm, er centreret om Jesus, der sidder bag det lille bord og ser direkte imod beskueren, mens et lys falder ind på hans ansigt. De to flankerende apostle er vist bevægede, netop som de genkender ham. Til venstre for Jesus står en gammel kone og skærmer med hånden for et lys, mens en tjener bag hende delvis dækkes bag et rødt forhæng; i billedets venstre side hænger en lygte. Det dunkle rum og den meget bevidste brug af lys og skygge har maleren hentet fra nederlandsk 1600-talsmaleri, således Rembrandts maleri med samme motiv, der lod sig se (og kopiere) i guldalderens København, og som nu findes på Statens Museum for Kunst. Om nogen egentlig kopi heraf er der dog ikke tale, idet elementer også synes lånt fra tidlige Utrecht-Caravaggister som Gerrit van Honthorst.³⁴

Maleriet, der har en enkel profilramme, sortmalet med gylden inderliste, er ophængt nordligst på vestvæggen. Det er 1968-69 blevet restaureret på

Fig. 24. Emmaus, maleri fra 1850-75 udført efter forbilleder af nederlandske mestre fra midten af 1600'erne, fortrinsvis Rembrandt og Gerrit van Honthorst (s. 6078). Henrik Wichmann fot. 2003. – *Christ at Emmaus, painting from 1850-75 after works by Netherlandish masters from the mid-1600s.*

Nationalmuseet, hvor man konstaterede en smuk bevaringstilstand uden overmalinger.

To *lysekroner*, fra 1961, er ikke ganske ens, men begge i renæssancestil. På hængeskuglerne læses årstal, der henviser til hospitalets 400-års jubilæum: »1560-1961«. To ældre *lysekroner* med spinkle, svungne arme var anskaffet o. 1900 (jfr. fig. 22).

Lysearm, o. 1600, af messing, 32 cm lang, S-svunget med enkelt bladværk. Cirkulært, profileret vægskjold og nyere cirkulær lyseskål med el-fatning. Ved prædikestolen. †*Lyseksjolde*. 1850-51 anskaffedes to 'messinglyseplader', utvivlsomt væglys med messingkjolde til at reflektere lyset.¹⁵

1794 anskaffede to *fligbåre*, en stor og en lille (til børn).¹⁵

Tårnur, 1854, nu ude af brug, idet både gang og slag styres elektrisk. Midt i værket læses på en plade: »Patent H. Kyhl, Kjøbh. 1854«. Det har grønmalet ramme og er opsat på et træstativ i loftsrummets østre kvist med forbindelse til

en skive og en slagklokke i facaden mod gaden. Værket indfattes af rå trævægge, der danner et samtidigt urkammer. Uret omtaltes 1855 som et nyt patenteret tårnur, leveret af urmager H. Kyhls 'tårnursetablisement' i København. Uret skulle kunne gå og slå i otte dage ved én optrækning og vise timer og minutter på en skive med ægte forgyldte tal og visere. Efter værket opsætning indklædte en snedker det i et 'kammer' med dør og udførte et rækværk 'omkring randen'.¹⁵

Slagklokken, tvnm. 22 cm, er af messing, glat, og har plads i en af de to små murglugger, der flankerer urskiven (jfr. fig. 1, 4). Slagklokken er rimeligvis samtidig med værket fra 1854, men det kan ikke ganske udelukkes, at den er overført fra et ældre tårnur (jfr. ndf.). *Urskiven* (jfr. fig. 1, 4), der pryder gavlen ud imod Hospitalsgade, er nyere, cirkulær med sorte romertal. Den er udført nøje efter de ældre *flurskiver*, der tjente i 18-1900-tallet (jfr. fig. 1, 5).

Fig. 25. Klokke, romansk, 1200-50, formentlig fra en af byens middelalderkirker (s. 6080). Henrik Wichmann fot. 2003. – *Bell, Romanesque, 1200-50, probably from one of the city's medieval churches.*

†*Tårnuret*. Fra før 1677, da »Hans Klokimester her udi Horsens« kvitterede for betaling i anledning af, at han havde »repareret og forferdiget« sejerværket i hospitalet.³⁵ 1759 repareredes uret af Hans Nysted, 1794 af Peter Bucholt, der betaltes for at udskifte en slagskive i klokkeværket. 1796 fremgår det, at samme urmager havde ansvaret for at holde urværket i god stand »hele året«. 1821 ønskedes det oplyst, hvorfor vedligeholdelse af uret ikke havde været posteret siden 1813. 1830 tog urmager C. P. Møller sig af værket, idet »hagen« blev repareret og smurt, gangen »indrettet« og en ny »Sex Drive« forfærdiget i slagværket. Mindre arbejder 1837 omfattede en filing af slagskiven, ligesom der gjordes et nyt stykke til udløsningsarmen. Tårnuret, der 1848 omtaltes som et stort urværk på loftet, blev udskiftet 1854.

Klokke (fig. 25), romansk, 1200-50, tvnm. 74 cm, med dobbelte lister om halsen og ved overgangen

mellem slagring og hals. Kronen har facetterede hanke. Ældre jernbeslået slyngebom af eg med montage for trækstang. Ophængt i kirkens sydgavl siden 1979, da der etableredes elektrisk ringning.

Klokkens herkomst er usikker (jfr. oversigt), men den har rimeligvis hørt til i hospitalet siden dets grundlæggelse 1560. Frem til 1979 hang den i nordgavlen,³⁶ der måske var klokkens gamle plads. Klokken brugtes ikke blot til gudstjenester, der ses også indtægter til hospitalet for at bruge klokken ved fremtrædende begravelser. 1738 repareredes »klokkehuset«, og 1844 måtte klokken nedtages, idet den fik nyt ophæng med dertil hørende »skrue ringe og støbte bakker«. 1852 monteredes en ny »stang med behørig form at ringe med« (jfr. spor på klokkebommen).¹⁵

Klokkestol af fyr og omgivende klokkekammer fra 1979. †*Klokkestole*. 1830 sattes en ny »stolpe til klokken«, og 1844 blev klokkestolen fornyet.¹⁵

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Gammel Skanderborg Amt i almindelighed henvises til s. 2874, vedr. litteratur og forkortelser til s. 2875. Endvidere er benyttet:

LAVib. Århus bispearkiv. Regnskaber for Horsens Hospital 1712-1860 (C 3-2638-66); Horsens Hospital, regnskabsbilag 1652-1734 (C 3-2667-69); Horsens Hospital, antegnelser til regnskaber 1651-1732 og 1817-45 (C 3-2670-71).

Tegninger og opmålinger. Tegning til $\dagger$ portal (nr. 2) ved Jens Hiernøe 1795. Skitsen er vedføjet overslag af 6. juni 1795 i hospitalets regnskaber 1793-96 (bilag 82). LAVib. – Kopi af matrikelkort af hospitalets grund ved landinspektør Valdemar Møller 1918. NM. – Opmålinger af hospitalet (beliggenhedsplan, grundplan, opstalter og snit) ved elever i Horsens Bygmesterskole 1948-49. Horsens Museum (nr. 66-Z).

Litteratur. O. Fabricius, *Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie*, Odense 1879, 167-81; – Henning Heilesen, »Horsens hospitals forstandere«, *Årb.ÅrhSt* bd. 51, 1959, 179-90; – Aage Dyrkjøb, »Horsens Hospitals historie«, *Årb.ÅrhSt* bd. 61, 1968, 96-140; – Peter Stentoft, »Horsens Hospital«, *Medd.ÅrhSt* 1991, 88-94.

Historisk indledning og bygningsbeskrivelse ved Niels Jørgen Poulsen, inventar ved Ebbe Nyborg og Ole Olesen (orgel). Redaktionssekretær Annelise Olesen og Heidi Lykke Petersen. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Engelsk oversættelse ved James Manley. Redaktionen afsluttet 2003.

Fig. 26. Englehoved, o. 1650-75, genbrugt på altertavlen fra 1869 (s. 6068). John Lee. fot. 2003. – Head of an angel, c. 1650-75, used again in the altarpiece from 1869.

Fig. 27. Alterstager, 1665, udsnit af fod med giverindskrift (s. 6074, jfr. fig. 19). Henrik Wichmann fot. 2003. – Altar candlesticks, 1665, detail of base with donor's inscription (cf. fig. 19).

¹ *KancBrevb* 8. maj 1560. Brevet er gengivet i sin helhed i *Aage Dyrkjøb* 1968, 104-05.

² Om den nedlagte $\dagger$ S. Jørgensgård jfr. ndf. s. 6147. At det genoprettede hospital 1560 overtog den gamle S. Jørgensgårds grund bekræftes af gadenavnene, idet Hospitalsgade, hvor hospitalet ligger, til langt ind i 1600'erne vedblivende blev kaldt S. Jørgensgade. Denne gade lå i middelalderen uden for den egentlige by, hvis vestre grænse da udgjordes af 'Graven'. – Ved renovering af hospitalet 1969 fandtes under gulvet af den nordre del af hovedbygningen op mod 40 skeletter, der blev opfattet som hørende til den senmiddelalderlige S. Jørgensgård. Jfr. fotografier og avisudklip fra *Jydsk Aktuelt*, 3. sept. 1969, i Horsens Museum (j. nr. HOM 1041).

³ *KancBrevb* 21. april 1569.

⁴ *ActaPont*, nr. 3366.

⁵ *Repert II*, nr. 9760.

⁶ *DaKancReg* 12. nov. 1541.

⁷ *KancBrevb* 8. maj 1560.

⁸ *KancBrevb* 19. marts 1564.

⁹ *KancBrevb* 9. nov. 1565.

¹⁰ *KancBrevb* 3. jan. 1567.

¹¹ *KancBrevb* 25. april 1569.

¹² *KancBrevb* 3. jan. 1568.

¹³ *KancBrevb* 9. april 1570.

¹⁴ *HofmFund*

¹⁵ LAVib. Århus bispearkiv. Rgsk. for Horsens Hospital 1712-1860 (C 3-2638-66).

¹⁶ En tilsvarende skulptur er opstillet ved Præstø Bibliotek.

¹⁷ Vilhelm Wittrup i brev til Nationalmuseet 15. sept. 1918.

¹⁸ *KancBrevb* 3. jan. 1568 og 9. april 1570. Inventaret befandt sig i S. Hans Kloster, hvor Rosenkrantz havde modtaget det.

¹⁹ Note 15. Jfr. også Merete Bergild og Jens Jensen, »Ulrik Mathiasen og Mathias Ulriksen Sartz – en bil-

ledhuggerfamilie i Århus i 16-1700-tallet», *ØJyHjemst* 1993, 43-58.

²⁰ Jens Hiernøe kvitterede for modtagelsen af 84 rdl. 2. okt. 1795. Tegningen er vedføjet overslag af 6. juni 1795 i hospitalets rgsk. Jfr. note 15: Rgsk. 1793-96, bilag 83.

²¹ Note 15. Jfr. N. J. Israelsen, *Nicolaus Hinrich Rieman. Bygmester i Jylland*, Kbh. 1965, der dog ikke omtaler hans arbejder på hospitalet. Om Riemans øvrige virksomhed i Horsens jfr. ovf. s. 5447, 5672 og 5725.

²² *Fabricius* 1879, 177.

²³ Bjørn Westerbeek Dahl, *Kortets historie i Vejle amt*, Vejle 1993, 98 og 100.

²⁴ Blandet af engelskrødt og kønrøg.

²⁵ Mindre forskelle kan dog også noteres. Således er Jesusbarnet i Skærup påklædt, Marias kappe har et lidt andet fald, og i stedet for kronende engle omgives hun i Skærup af en skykrans med de tolv apostle.

²⁶ Beckett, *DaKunst* II, 163-167. Benævnelsen 'Bergensfarer-mesteren' slog ikke rigtigt an, hvorfor værkerne og diskussionen normalt findes behandlet under den såkaldte 'Imperialissima-mester'. Jfr. *DK. Sjøll.* 2832-2843 og senest Jan von Bonsdorff, »Imperialissima-mästaren som kategoriseringsproblem«, *hikuin* 26, 1999, 45-70.

²⁷ V. Thorlacius-Ussing, »Den senere middelalder«, *Danmarks Billedhuggerkunst*, Kbh. 1950, 108-112.

²⁸ Danske præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807. Nord- og Østjylland; red. Christian Adamsen og Vivi Jensen, Højbjerg 1996, 322.

²⁹ Inventarium 1684 gengivet i *Dyrkjøb 1968* (note 1) 133.

³⁰ Oplysning i Nationalmuseets protokol over indkomne genstande 1907. J. nr. 571, 1907.

³¹ *Organist- og Kantorembederne*, div. udg.

³² Fløjtestemmens navn kendes ikke, tonehøjden foreligger heller ikke oplyst, men det er utænkeligt, at orglet ikke har haft en stemme i 4-fods lejet. Piber fra denne stemme findes i den nuværende Rørføjte 4'.

³³ Yderligere oplysninger om orglet findes i Den Danske Orgelregistrant og på dennes internet-hjemmeside.

³⁴ NM. Responsum ang. mulige forlæg, kunstner m.m. ved Lene Bøgh Rønberg, Statens Museum for Kunst. Selv om maleriet ligger fjernt fra den klassicerende Eckersberg-tradition, som guldaldermalerne betjente sig af i deres kirkelige motiver, kan det godt høre hjemme i perioden og må skyldes en dygtig kunstner.

³⁵ Kvittering gengivet i *Dyrkjøb 1968* (note 1), 135.

³⁶ *Dyrkjøb 1968* (note 1), 132.

CHURCH IN HORSSENS HOSPITAL · ENGLISH SUMMARY

The church, which dates back to a reorganization of the city's hospital system in 1560, appears to have been built on the site of the medieval †S. Jørgensgård (St. George's House) (cf. p. 6149). It forms a very stately wing in two storeys, where the church, which extends through both storeys, occupies the southern half. The facades are divided up by pilaster strips and the entrance section in the middle of the east side is terminated by a small pediment. The door, in rustic framing, is from the 1820s, but before this had been changed twice in the course of the 1700s: a †portal from 1755 was made by the sculptor Mathias Sartz, Århus; this was replaced with a †portal from 1795 (fig. 7) by the sculptor Jens Hiernøe, Horsens. The church originally had eight windows which were given their present ogival form in 1852 in connection with the installation of cast-iron frames. Two windows in the south gable were bricked up in a restoration of 1868-69, which gave the church interior its present appearance.

The main *furnishings* come from the refurbishing of 1869, which gave the interior its Neo-Gothic look. However, a few pieces are older: some are even medieval and must originally have belonged to other churches and institutions such as the †chapel in S. Jørgensgården (St. George's Court) mentioned elsewhere. The bell, for example, is Romanesque, from 1200-1250 (fig. 25), and in the Neo-Gothic altarpiece figures and reliefs from a Late Gothic altarpiece from c. 1500 (fig. 10) have been used again. From the same period comes the figure of Christ on the Crucifix (fig. 21).

A light fitting was made c. 1600, the altar candlesticks (fig. 19, 27) were donated in 1665 by two citizens, and the altar silver from 1731 (fig. 17) comes from the goldsmith Anders Mogensen Löwenhertz in Horsens. Finally, in the 1800s an unknown painter did a large painting of *Christ at Emmaus* (fig. 24) after the work of Netherlandish masters of the mid-1600s.